

Het laathof van Schoonbeek te Bilzen ⁽¹⁾

Rombout Nijssen

De oorsprong van de laathoven in het graafschap Loon wordt traditioneel gesitueerd in de Frankische periode ⁽²⁾. Bezitters van grote domeinen baatten slechts een deel daarvan zelf uit vanuit hun eigen landbouwexploitatie. Andere delen gaven zij in leen of in cijns aan anderen uit. Het in leen uitgeven van grond werd oorspronkelijk beschouwd als een vorm van vergoeding voor de diensten, meestal van militaire of bestuurlijke aard, die de leenman zijn leenheer leverde. De verhouding tussen leenman en leenheer had ook een persoonlijk aspect: de leenman beloofde trouw aan de leenheer die hem het gebruik van een leengoed toestond. Wanneer een leen door erfenis, koop of anderszins in handen van een nieuwe leenman kwam, dan betaalde deze een leenverheffingstaks. Overleed de leenheer en wenste de leenman te blijven genieten van het hem toevertrouwde leen, dan moest hij de nieuwe leenheer trouw zweren. Ook dat ging gepaard met het betalen van een leenverheffingstaks door de leenman.

Het cijnsstelsel was niet op een persoonlijke band tussen heer en cijnsplichtige gebaseerd, maar op een louter zakelijke overeenkomst. Wie grond in cijns uitgaf verwachtte van de cijnsnemer niet alleen een tegenprestatie in de vorm van te leveren herendiensten, maar ook een deel van de opbrengst van het goed in kwestie. Deze vergoeding kon zowel in natura als in geld uitgedrukt worden. Wanneer een cijns- of leengoed van de ene bezitter op een andere overging, werden de rechten van de heer gehonoreerd met de betaling van een overdrachtstaks. Deze taks kon eveneens in natura of in geld uitgedrukt worden.

⁽¹⁾ Afkortingen: LK=Archief van de Leenzaal van Kuringen; LS=Archief van het laathof van Schoonbeek; RH=Rijksarchief te Hasselt.

De geschiedenis van het goed van Schoonbeek werd eerder behandeld door J. PAQUAY, *De heerlijkheden Schoonbeek en Croenendaal bij Bilzen*, in: *Verzamelde Opstellen*, 1930, blz. 22-29 en door C. WILLEMS, *Geschiedenis der gemeente en parochie Beverst*, in: *Limburg*, 1937, blz. 15-17.

⁽²⁾ J.F.A. WASSINK, *Leen- en laathoven in Weert in de 17de en 18de eeuw*, in: A.M.J.A. BERKVEN, A.FI. GEHLEN & G.H.A. VENNER (red.), *"Flittich erforscht und gecolligeert ...". Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis*. Maastricht, 1995, blz. 231; J. LYNA, *De cijnshoven in het graafschap Loon*, in: *Limburg* 10, 1928-1929, blz. 42.

Vanaf de vroegste periode waarvoor er in het graafschap Loon geschreven bronnen in verband met het beheer van cijnsgoederen beschikbaar zijn, werden de activiteiten die daar bij te pas kwamen, uitgeoefend door een cijnshof of laathof. In het laathof werden cijnzen geïnd, werden overdrachten van cijnsgoederen geregistreerd en werd rechtspreek in verband met deze goederen verricht.

In Bilzen waren in de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd verschillende laathoven actief, die gerechtelijke en administratieve bevoegdheden uitoefenden ten overstaan van de goederen die er van afhingen. Naast het laathof van Schoonbeek hoorden de laathoven van Merem, van Henis en van Rindelborn tot de belangrijkste⁽³⁾. Het laathof van Schoonbeek onderscheidt zich alvast op één vlak van de andere Bilzerse laathoven: het liet een vrij uitgebreid archief na. Naast enkele losse bescheiden, voornamelijk afschriften uit gichtregisters, bleven 12 registers uit de periode 1485-1794 bewaard. Het archief van het laathof van Schoonbeek kan geraadpleegd worden in het Rijksarchief in Hasselt. Een voorlopige lijst van de registers werd uitgegeven in 1994⁽⁴⁾.

Landadel, ambtsadel en geldadel

In de veertiende eeuw werd het goed van Schoonbeek door een plaatselijke adellijke familie, *van Schoonbeke*, van de graven van Loon in leen gehouden. De oudste registraties van leenverheffingen door de Loonse grafelijke leenzaal, later de *Leenzaal van Kuringen* genoemd, dateren van 1361⁽⁵⁾. Het leen van Schoonbeek werd toen beschreven als een hof met 50 bunder land en diverse jaarlijkse renten die deels in geld en deels in kapuinen uitgedrukt werden⁽⁶⁾. Het leen zou zonder grote veranderingen blijven bestaan tot in 1795, toen de invoering van de Franse revolutionaire wetgeving een einde maakte aan het feodale statuut van het domein.

Tot in 1463 kwamen de bezitters van het hof van Schoonbeek uit de familie *van Schoonbeke*⁽⁷⁾. In dat jaar verhuisde Pieter van Schoonvorst, schoonzoon van Daniël II van Schoon-

⁽³⁾ Een lijst van laathoven in het Bilzerse is aan te treffen in het werk van K.J.Th. JANSSEN DE LIMPENS, *Leen- en laathoven in de Maaslandse territoria voor 1795*, Maastricht, 1974, blz. 91-93.

⁽⁴⁾ *Inventaris van de bescheiden van de plaatselijke gerechtelijke instellingen. Deel I. Gemeenten A-B*, (Rijksarchief te Hasselt. Toegangen in beperkte oplage, 8), Brussel, 1994, blz. 109.

⁽⁵⁾ H. COPPENS, *Inventaris van het archief van de Leenzaal van Kuringen*, (Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen, 13), Brussel, 1976, 339 p.

⁽⁶⁾ A. HANSAY, *Les fiefs du comté de Looz sous Englebert de la Marck (1361-1364)*, in: *Bulletin de la Commission royale d'Histoire* 74, 1905, blz. 156.

⁽⁷⁾ Verheffingen door Willem I van Schoonbeke in 1361 (A. HANSAY, *Les fiefs du comté de Looz*, blz. 156),

beke, het leen ⁽⁸⁾. Pieter van Schoonvorst was de tweede echtgenoot van Catharina van Schoonbeke, dochter van Daniël II en van Margaretha van Bouchout. Uit haar eerste huwelijk, met Dierk van Chiney, had Catharina van Schoonbeke een zoon die dezelfde naam droeg als zijn vader. Hij huwde met Anna van den Bosch van Repen en had één dochter: Margaretha van Chiney ⁽⁹⁾. Margaretha van Bouchout, de weduwe van Daniël II van Schoonbeke, overleefde haar schoonzoon en verhief het leen zelf in 1484 ⁽¹⁰⁾.



Schoonbeek: kasteel met vijver.

door dezelfde in 1365 (C. DE BORMAN, *Le livre des fiefs du comté de Looz sous Jean d'Arckel (1364-1378)*, (Commission Royale d'Histoire, II, 10), Brussel, 1875, blz. 11) en in 1390 (J. GRAUWELS, *Het Loons leenregister van Jan van Beieren (1390-1413)*, in *Het Oude Land van Loon* 36, 1981, blz. 7), door Daniël I van Schoonbeke in 1420 (RH, LK, nr. 192, fol. 33v; nr. 188, fol. 150r), door Willem II van Schoonbeke in 1424 (RH, LK, nr. 192, fol. 39r), en door Gerard van Schoonbeke in 1428 (RH, LK, nr. 192, fol. 41v-42r).

⁽⁸⁾ RH, LK, nr. 194, fol. 78v; nr. 195, fol. 134v.

⁽⁹⁾ J. PAQUAY, *De heerlijkheden Schoonbeek en Croenendael*, blz. 22.

⁽¹⁰⁾ RH, LK, nr. 198, fol. 24r en 58r.

Vervolgens vererfde het leen op Margaretha van Chiney. Zij deed leenverhef op 9 juni 1512 ⁽¹¹⁾. Zoals haar grootmoeder huwde ook Margaretha van Chiney twee keer. Haar eerste echtgenoot, waarmee zij in 1504 huwde, was Herman Thibouts, drossaard van het Land van Grevenbroek. Margaretha van Chiney en Herman Thibouts hadden twee kinderen: Hendrik en Gertrudis Thibouts. In 1516, nauwelijks 28 jaar oud, trad Margaretha van Chiney een tweede keer in het huwelijk. Steven Geloës, stadhouder van de Leenzaal van Kuringen, was toen haar uitverkorene. Met Steven Geloës had Margaretha vijf zonen, waaronder Filip en Jan Geloës, die later nog een rol zouden spelen in de geschiedenis van Schoonbeek ⁽¹²⁾. Na haar overlijden in 1536 verhef haar zoon Hendrik Thibouts het leen van Schoonbeek ⁽¹³⁾. Gertrudis Thibouts was ondertussen, in 1533, gehuwd met de jonge Gerard van Cortenbach van Maastricht ⁽¹⁴⁾, die later tot schepen van Vliermaal zou aangesteld worden. Hendrik Thibouts stierf kinderloos waarop zijn weduwe, Margaretha van Elderen, het leen in 1573 als vruchtgebruikster verhef ⁽¹⁵⁾. Margaretha van Elderen huwde ook een tweede keer: met de Brabander Caerl van der Eycken. Zij overleed op 7 juni 1579 ⁽¹⁶⁾.

Jan en Philip Geloës waren duidelijk niet van plan de situatie te laten aanslepen. Zij boden zich al op 8 juni 1579 om zes uur 's morgens, amper één dag na het overlijden van de weduwe van hun halfbroer, bij de daartoe aangestelde substituut-stadhouder van de Leenzaal van Kuringen aan om het leen van Schoonbeek te verheffen ⁽¹⁷⁾. Herman van Cortenbach, een zoon uit het eerste huwelijk van Gertrudis Thibouts, wendde zich daarop tot de bisschop in Luik en kon daar op 12 juni voor zichzelf en voor zijn broers en zussen als erfgenamen van Gerard van Cortenbach en Gertrudis Thibouts, tegenover een namens de bisschop zelf speciaal daartoe aangestelde substituut-stadhouder, Henrick van Eynatten, en in aanwezigheid van enkele daartoe opgeroepen leenmannen, het leen van Schoonbeek verheffen ⁽¹⁸⁾. Na vergeefse pogingen van de kant van Jan en Philip Geloës om daadwerkelijk bezit te nemen van het kasteel van Schoonbeek, stelden de broeders Geloës op 10 juli 1579 voor de Leenzaal van Kuringen een gerechtelijke procedure tot inbezitstelling in. Het procesdossier leert ons dat het proces in 1589 nog niet beëindigd was ⁽¹⁹⁾. De zaak bleef lange tijd onbeslist en werd

⁽¹¹⁾ RH, LK, nr. 199, 1512, fol. 11r.

⁽¹²⁾ J. PAQUAY, *De heerlijkheden Schoonbeek en Croenendael*, blz. 22-23.

⁽¹³⁾ RH, LK, nr. 202, fol. 3.

⁽¹⁴⁾ RH, LK, nr. 569: afschrift uit het leenverhefregister, d.d., 19 december 1536.

⁽¹⁵⁾ RH, LK, nr. 208, fol. 102v.

⁽¹⁶⁾ J. PAQUAY, *De heerlijkheden Schoonbeek en Croenendael*, blz. 23.

⁽¹⁷⁾ RH, LK, nr. 208, fol. 173r.

⁽¹⁸⁾ RH, LK, nr. 569. Gerard van Cortenbach en Gertrudis Thibouts hadden vijf kinderen: Gerard, Herman, Conrard, Mechteld, die met Johan van Mopertingen huwde, en Margriet, gehuwd met Lambrecht van Repen.

⁽¹⁹⁾ RH, LK, nr. 444, fol. 72rv; nr. 569.



Grafsteen van Jan Geloës en Georgina van Kerckhem en van zijn ouders Steven Geloës en Margaretha van Chiney, in de Sint-Quintinuskerk te Hasselt. Zie E. VAN CASTER & R. OP DE BEECK, *De grafkunst in Belgisch Limburg*. Assen, 1981, blz. 180-181.

uiteindelijk door de partijen zelf opgelost met een akkoord dat inhield dat het goed van Schoonbeek aan de Cortenbachs werd toegewezen en dat de aanspraken van de vertegenwoordigers van de familie Geloës werden afgekocht. Op 13 december 1600 boden Herman van Cortenbach en Lambrecht van Repen enerzijds en Steven en Renier Geloës anderzijds zich bij de Leenzaal aan om hun akkoord van 12 oktober 1595 te laten registreren ⁽²⁰⁾. De familie van Cortenbach bleef overigens gedurende al de jaren die het

⁽²⁰⁾ RH, LK, nr. 209, fol. 96v-97v; Oorkonden van de Leenzaal van Kuringen, nr. 20.

conflict duurde feitelijk in het bezit van het betwiste leengoed ⁽²¹⁾. De familie van Cortenbach bezat Schoonbeek tot in 1704 ⁽²²⁾.

Van in 1700 tot in 1701 mocht Pieter Brughel zich heer van Schoonbeek noemen. Op 2 augustus 1700 was hij, na een proces dat van 1695 tot 1700 voor de Leenzaal van Kuringen gevoerd was, door de Leenzaal officieel in het bezit van het leen gesteld ⁽²³⁾. Op 20 mei 1701 werd het goed van Schoonbeek weer namens Philippe Willem van Cortenbach in leen genomen ⁽²⁴⁾.

In 1704 verkochten de Cortenbachs een deel van het goederencomplex van Schoonbeek voor 800 pattacons en kwijtschelding van hun schulden aan Hendrik Emmerix. De Cortenbachs stonden op dat ogenblik voor 31.800 gulden bij hem in het krijt en nog eens voor 800 gulden bij zijn broer. In de verkoopsovereenkomst werd vastgelegd dat de Cortenbachs vier jaren lang het vernaderingsrecht konden laten gelden. Zij konden met andere woorden het leen van Schoonbeek terugkrijgen indien zij het hele kapitaal alsnog terugbetaalden en alle kosten vergoedden die ondertussen aan de instandhouding en verbetering van de kasteelgebouwen zouden gedaan zijn ⁽²⁵⁾. De familie maakte geen gebruik van haar terugkooprecht maar verkocht integendeel op 5 april 1710 haar resterend aandeel in de goederen van Schoonbeek aan Hendrik Emmerix ⁽²⁶⁾. Hendrik liet het goed na zijn dood in 1728 na aan zijn neef Leo Emmerix, stadssecretaris van Maastricht ⁽²⁷⁾.

⁽²¹⁾ RH, LS, nr. 3: Gerard van Cortenbach bleef van 1579 tot 1583 als erfmeier van het laathof van Schoonbeek optreden.

⁽²²⁾ Herman van Cortenbach werd als heer van Schoonbeek opgevolgd door zijn zoon Gerard. De registratie van zijn leenverheffing hebben wij echter in de registers van de *Leenzaal van Kuringen* niet aangetroffen. Wel geregistreerd zijn de verheffingen door Gerards zoon Johannes Gerard en diens opvolgers: leenverhef door Johannes Gerard van Cortenbach in 1652 (RH, LK, nr. 215, fol. 76r), door pastoor Petrus Gijsen van Beverst namens Anna van Swevelen of von Zwiëffel, de weduwe van Johannes Gerard van Cortenbach op 27 november 1657 (RH, LK, nr. 216, fol. 13v-14r), door Gisbertus Gijsen op 2 maart 1660, als mombler van dezelfde, nadat was geoordeeld dat een leenverheffing door een geestelijke mombler niet geldig was (RH, LK, nr. 216, fol. 277v-178r), door Bertram Willem van Cortenbach ca. 1665-1672 (RH, LK, nr. 242, fol. 86r; RH, LS, nr. 5), door Henrick Husket namens Philippe Willem van Cortenbach op 20 mei 1701 (RH, LK, nr. 220, fol. 183rv). Zie het artikel van J. MERTENS, *De adellijke familie Cortenbach (13de-18de eeuw), leverancier van leden van de Duitse Orde en van het Luikse kathedraalkapittel*, in: *Vlaamse Stam* 30, 1994, blz. 213-221.

⁽²³⁾ RH, Archief van de Buitenbank van Bilzen. Delen, nr. 36, fol. 3r; LK, nr. 824. De weinige bescheiden over dit proces die in het archief van de Leenzaal bewaard worden, laten niet toe te achterhalen waar Brughels aanspraken op gebaseerd waren. Wellicht hielden zij verband met de financiële problemen waar de familie Cortenbach aan het einde van de zeventiende eeuw mee kampte.

⁽²⁴⁾ RH, LK, nr. 220, fol. 183rv.

⁽²⁵⁾ RH, LK, nr. 220, fol. 183v-185v.

⁽²⁶⁾ Geregistreerd in de Leenzaal van Kuringen op 28 april 1710: RH, LK, nr. 220, fol. 408r-411r.

⁽²⁷⁾ RH, LK, nr. 223, fol. 68v-69v.



Grafsteen van Lambrecht van Repen en Margaretha van Cortenbach, in de kerk van Neerrepn. Zie E. VAN CAS-TER & R. OP DE BEECK, *De grafkunst in Belgisch Limburg*. Assen, 1981.

baron de Geloës, zijn collega commissaris-deciseur in Maastricht en drossaard van Hasselt en Kuringen ⁽³⁰⁾. Na het overlijden van Maria Catharina Emmerix in 1747 ⁽³¹⁾ verwierf de familie de Méan de Beurieux de volle eigendom van het leengoed. Omstreeks no-

In zijn testament van 8 april 1737, door notaris Willem Caris van Maastricht op 2 mei geopen-
pend, en door de Leenzaal ge-
registreerd op 1 juli 1737, liet
Leo Emmerix, omwille van *de
seer considerabele goede dien-
sten ende weldaden die ick met
wijlen mijnen vader ende geheele
familie door en van wegen de
illustre familie van de heeren
barons de Mean overvloedelijk
genoten heb*, het adellijk leen van
Schoonbeek op zijn beurt na aan
de baron de Méan, geheimraad
van de bisschop van Luik en
commissaris-deciseur te Maast-
richt. Voor zijn zuster Maria
Catharina Emmerix, begijn in het
groot begijnhof van Tongeren,
behield hij het vruchtgebruik van
het goed voor ⁽²⁸⁾. Op 14 mei
1744 erkende haar rentmeester
Mijers in haar naam Jan Theo-
door van Beieren, de nieuwe
prins-bisschop, als haar leenheer
⁽²⁹⁾.

Petrus de Méan had het leen van
Schoonbeek al op 1 juli 1737 in
zijn naam laten verheffen door

⁽²⁸⁾ RH, LK, nr. 223, fol. 66r-70r.

⁽²⁹⁾ RH, LK, nr. 235, fol. 180v.

⁽³⁰⁾ RH, LK, nr. 223, fol. 52rv.

⁽³¹⁾ J. PAQUAY, *De heerlijkheden Schoonbeek en Croenendael*, blz. 25.

vember 1763, toen een nieuw gicht- en relieffregister werd aangelegd, was het laathof van Schoonbeek in het bezit van de weduwe van de graaf de Méan⁽³²⁾. Frans-Antoon de Méan de Beaurieux, heer van Saive en Gutshoven, commissaris-deciseur in Maastricht, was de laatste uit het geslacht de Méan die zich heer van Schoonbeek mocht noemen⁽³³⁾. Nadat de onderhandelingen die hij voerde met het kapittel van Munsterbilzen over de verkoop van het goed in 1776 afgesprongen waren⁽³⁴⁾, verkocht hij het op 26 mei 1777 aan de uit Orleans afkomstige Ambrosius Rigault. De verkoop werd op 28 mei geregistreerd door de Leenzaal⁽³⁵⁾.

Een maand voor de verkoop, op 6 april 1777, had de Méan nog een nieuwe meier en nieuwe laten aangesteld⁽³⁶⁾. Als meier koos hij Arnold Barthels, schepen van de Buitenbank van Bilzen en bisschoppelijk commissaris in Bilzen. Daarmee zette hij de traditie voort die wilde dat de meier gerecruteerd werd in de kringen van regionale vooraanstaande juristen. Barthels werd tevens, samen met Joannes en Henrick Brepoels tot laat aangesteld. Joannes Brepoels werd tegelijk tot secretaris van het laathof aangesteld. Zowel Joannes als Henrick waren inwoners van Beverst.

Rigault mocht zich niet lang in het bezit van Schoonbeek verheugen. Begin 1778 werd hij onmaskerd als een oplichter die Frankrijk had moeten ontvluchten om uit de handen van zijn schuldeisers te blijven. Vorderingen van zijn Franse schuldeisers deden hem de das om en op 20 maart 1778 werd hij gearresteerd. In de daaropvolgende maanden werd hij opgesloten in de gevangenis van de Sint-Leonarduspoort te Luik⁽³⁷⁾ en werden zijn goederen aangeslagen. Frans Antoon de Méan deed nog een vergeefse poging om het kasteel van Schoonbeek te recupereren. Rigault had bij de aankoop van het goed van Schoonbeek een schuld van 40.000 gulden, aangegaan door de familie de Méan bij graaf d'Aspremont van Rekem, overgenomen. Het goed van Schoonbeek was destijds als onderpand gesteld voor die lening en voor de betaling van een jaarlijkse rente van 1.000 gulden. Toen Rigault geen teken van leven meer gaf toen het op de

⁽³²⁾ RH, LS, nr. 7.

⁽³³⁾ Zijn zoon, Frans Antoon Marie Constantijn de Méan de Beaurieux werd op 16 augustus 1792 tot prins-bisschop van Luik gekozen. Op 27 november 1792 moest hij vluchten voor de Franse revolutionaire legers. Vanaf 21 maart 1793 kon hij zijn functie weer opnemen, waarop hij hard optrad tegen de Luikse revolutionairen. Op 24 juli 1794 moest hij Luik opnieuw verlaten en de stad aan de Fransen overlaten. Nadat de Fransen in 1815 definitief uit het land verdreven waren en het oude prinsbisdom deel was gaan uitmaken van het Koninkrijk der Nederlanden, zou hij in 1817 aartsbisschop van Mechelen worden. In die hoedanigheid maakte hij nog de Belgische Opstand van 1830 mee. Hij overleed te Mechelen op 15 januari 1831.

⁽³⁴⁾ RH, Archief van het stift van Munsterbilzen, voorlopig nummer 1451.

⁽³⁵⁾ RH, LK, nr. 225, blz. 404-410; J. PAQUAY, *De heerlijkheden Schoonbeek en Croenendael*, blz. 27.

⁽³⁶⁾ RH, LS, nr. 9, fol. 1-2.

⁽³⁷⁾ RH, LK, nr. 1026.

eerste betaling van de rente aankwam, had de Méan op 29 april 1778 die rente van graaf d' Aspremont afgekocht. Op die manier kon hij voor de *Leenzaal van Kuringen* tegen Rigault procederen wegens de achterstallige rentebetaling, in de hoop zo het onderpand, het goed van Schoonbeek, terug te kunnen krijgen. Het proces ging op 30 juni 1778 van start, waarbij Rigault in de gevangenis te Luik moest gedagvaard worden ⁽³⁸⁾. De financiële put die de avonturier in Frankrijk had achtergelaten was echter zodanig diep dat het kasteel van Schoonbeek onmogelijk nog uit de handen van de Franse schuldeisers kon gehouden worden. Op 4 augustus 1778 werd bij notariële akte de overdracht van het goed van Schoonbeek door Rigault aan zijn gezamenlijke schuldeisers vastgelegd. Het kasteel en al de goederen werden daarop te koop gesteld. Het duurde vervolgens nog tot in 1784 voordat een koper gevonden werd. Op 22 juni 1784 kocht de uit Ierland afkomstige graaf Jacques Philippe van Preston het complex en op 25 juni liet hij de koopakte door de Leenzaal registreren ⁽³⁹⁾. Op 23 april 1793 erkende hij de nieuwe prins-bisschop Frans Antoon Marie Constantijn de Méan, de zoon van de vroegere bezitter van het goed, als zijn leenheer ⁽⁴⁰⁾. Hij bezat het goed nog toen de afschaffing van de feodaliteit en het heerlijk stelsel in ons land einde 1795 officieel een einde maakte aan de geschiedenis van het laathof van Schoonbeek ⁽⁴¹⁾.

Doordat de graaf van Preston enerzijds het *adellijk* leen van Schoonbeek, dat afhing van de *Leenzaal van Kuringen*, verworven had, en hij anderzijds de nodige bewijsstukken van adellijke afstamming kon voorleggen, voldeed hij aan de voorwaarden om opgenomen worden in de ridderschap van de *Leenzaal*. De ridders van de *Leenzaal* waren de edellieden die het recht hadden in de *Leenzaal* te zetelen wanneer die recht sprak in feodale zaken of in zaken die haar in appel uit andere rechtbanken werden voorgelegd. De graaf van Preston diende onmiddellijk nadat hij het leengoed van Schoonbeek verheven had een aanvraag tot *admissie* in de *Leenzaal* in. Nadat op 20 juli, 28 september en 12 oktober de bewijsstukken van zijn adellijke afstamming op de griffie ter inzage van de ridderschap hadden gelegen en onderzocht waren, werd hij op 19 oktober 1784 in de ridderschap van de *Leenzaal* opgenomen ⁽⁴²⁾. Graaf de Preston toonde zich overigens meteen de meest ijverige van de ridders van de *Leenzaal*. Het

⁽³⁸⁾ RH, LK, nr. 520, fol. 84rv, fol. 94v; nr. 1026.

⁽³⁹⁾ RH, LK, nr. 227, blz. 75-107. De totale jaarlijkse opbrengst van de cijnzen bedroeg toen luidens de openbare aankondiging van de verkoop 208 kapuinen, 6 kippen en 20 gulden plus drie rechten van dodehand of keuren (het recht op een deel uit de erfenis van een keurplichtige cijnshouder): J. PAQUAY, *De heerlijkheden Schoonbeek en Croenendael*, blz. 28.

⁽⁴⁰⁾ RH, LK, nr. 239, blz. 391.

⁽⁴¹⁾ J. PAQUAY, *De heerlijkheden Schoonbeek en Croenendael*, 28-29.

⁽⁴²⁾ RH, LK, nr. 522, fol. 222v-224r.

merendeel van zijn collega's verzuimde de zittingen bij te wonen. De Preston echter was meestal op post en voerde met vlag en wimpel de lijst van aanwezigheden aan ⁽⁴³⁾.

Een omvangrijk goed

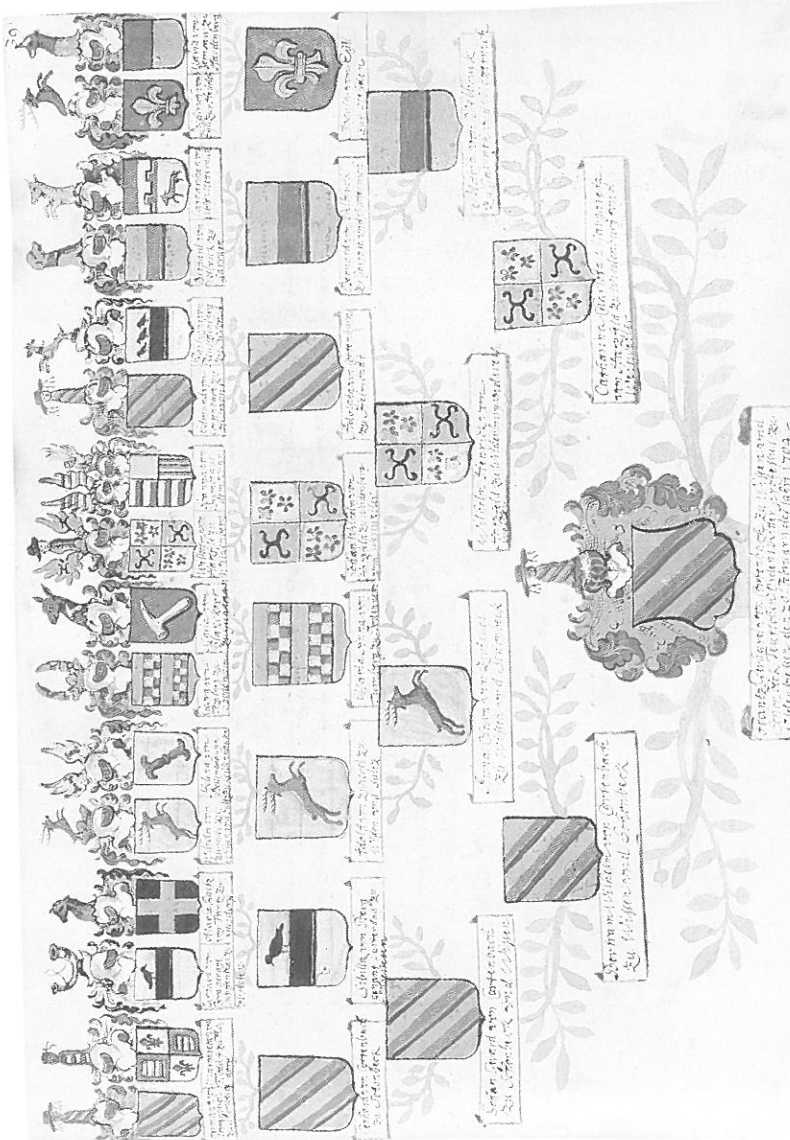
Het laathof van Schoonbeek was een onderdeel van het leengoed Schoonbeek, dat bestond uit diverse goederen en rechten. Het dossier van het proces dat de familie Geloës in de jaren tachtig van de zestiende eeuw tegen de familie van Cortenbach voerde over het bezit van het leengoed, bevat een lijst van de inkomsten die in 1579 door Caerl van der Eycken als gebruiker van het leengoed geïnd werden ⁽⁴⁴⁾. De opbrengsten van de korenpachten bedroegen 517 vaten en één kop Maastrichter maat. De verpachting van land, bossen en weiden had 218 gulden opgebracht. Enkele pachters hadden op nieuwjaarsdag 1579 een extra attentie afgeleverd bij het kasteel. De kinderen van Merten Reyners brachten drie pond *cannariesuijcker* en een halve *steen* bijenwas naar het kasteel. Gijs Geeraerts verrastte zijn heer met een *peperkoecq* van acht à negen pond en Rutten Aerts en Jacob Guens boden hem respectievelijk een halve en een hele *steen* vlas aan. Allerlei renten bedroegen samen 5 gulden en 12 stuivers Brabants, 22 goudgulden en 17 Horens gulden. De cijnzen beliepen in totaal 162 kapuinen, 7 gulden en 7 stuivers Brabants en 12 goudgulden. Daarnaast had Caerl van der Eycken een aantal goederen niet verhuurd maar zelf gebruikt. Bij de reeds genoemde opbrengsten moesten dus nog het genot van het kasteel, van een boomgaard en een visvijver bij het kasteel, van ongeveer zeven en een half bunder land, vier bunder weiland en beemden waarvan de jaarlijkse opbrengst op 50 gulden geschat werd, van het visrecht op de Demer, van het weggeld van de passanten op de Demerdijk en van de driehonderd koppels duiven die jaarlijks in de duiventil van Schoonbeek geslacht werden, geteld worden. Voorts waren er 16 à 17 bunder bos, waarvan om de zes jaren de houtwas verkocht werd, en werden er tienden geïnd ten bedrage van 20 gulden. Tot slot hadden de aan het goed van Schoonbeek verbonden keuren in 1579 - *in deesen pest tytt* - tot inkomsten geleid. Een keur was het recht op een deel van de erfenis van een keurplichtige cijnshouder ⁽⁴⁵⁾.

Een aantekening uit 1695 in het reliefregister van het laathof toont hoe een keur destijds betaald werd. Op 19 oktober 1695 bood Catharina Groessels zich mede namens

⁽⁴³⁾ RH, LK, nrs. 522-524.

⁽⁴⁴⁾ RH, LK, nr. 596.

⁽⁴⁵⁾ K. STALLAERT, *Glossarium van verouderde rechtstermen*. Dl. II. Leiden, 1890, blz. 64.



Heraldische kwartierstaat van Frans Gerard van Cortenbach, opgesteld naar aanleiding van zijn intrede in de Duitse Orde op 20 februari 1704. Frans Gerard van Cortenbach verkocht het goed van Schoonbeek in 1704 en 1710 aan Hendrik Emmerix (Wenen, Centraal archief van de Duitse Orde, Hs. 505, fol. 39; dia: Historisch Studiecentrum Alden Biesen).

haar zuster Margaretha bij het laathof aan met het verzoek om het *Aldenhof* te Schoonbeek, met de twee huizen die er bij hoorden, te verheffen. Zij hadden het hof geërfd van hun ouders. Het *Aldenhof* was keurgoed en bij de verheffing had de heer recht op een *peerdskeur*, die door de gezusters Groessels afgekocht werd met 35 gulden. Tegelijk werd vastgesteld dat de twintigjarige Catharina voortaan keurdraagster zou zijn. Bij haar overlijden zou het keurgeld dus opnieuw moeten betaald worden ⁽⁴⁶⁾.

De meeste goederen die door de heer van Schoonbeek in cijns waren uitgegeven, lagen in het Bilzerse gehucht Schoonbeek. Voorts lagen er percelen verspreid in Beverst, in de Bilzerse gehuchten Spurk, Laar, Holt, Heesveld, Meershoven, Leten, Rijkhoven en binnen de wallen van de stad. Hun oppervlakte liep uiteen van één roede ⁽⁴⁷⁾ tot zeven bunder ⁽⁴⁸⁾. Tot het cijnspatrimonium van Schoonbeek behoorde onder meer de hoeve *de Zon* ⁽⁴⁹⁾ in Beverst.

De registers in het archief van het laathof van Schoonbeek weerspiegelen de taken die het laathof destijds uitoefende. Negen registers uit de periode 1485-1794 bevatten *gichten*, *relieven* en *rollen*. Met *gichten* werd het registreren van overdrachten van bezit of andere rechten op de cijnsgoederen bedoeld. De meest voorkomende rechtshandelingen waren de verkoop van cijnsgoederen, het vestigen van renten op cijnsgoederen, het verkopen en het aflossen van die renten. Alle overdrachten van cijnsgoederen of renten daarop moesten in de gichtregisters van het laathof geregistreerd worden. Ook wanneer de overdracht (verkoop, schenking, belening,...) al eerder in een notariële akte of in een akte van de schepenbank van de plaats waar het goed gelegen was, vastgelegd was, bleef registratie door het laathof verplicht. Dat gold ook ingeval iemand het bezit van een cijnsgoed verworven had door een gerechtelijke uitspraak. In het gichtregister van Schoonbeek werden inbezitstellingen geregistreerd die het gevolg waren van vonnissen van de Officiaal van Luik ⁽⁵⁰⁾, van de buitenbank van Bilzen ⁽⁵¹⁾ en van de schepenbank van Beverst ⁽⁵²⁾.

Onder de titel *relieven* werden cijnsverheffingen geregistreerd. Wanneer iemand een cijnsgoed verwierf door erfenis, schenking of koop, moest hij de heer van het laathof

⁽⁴⁶⁾ RH, LS, nr. 5, fol. 8v-9v.

⁽⁴⁷⁾ Één roede beemd in de Beverstbeemd, in 1695 in cijns gehouden door Guerdt Geerts: RH, LS, nr. 12, Stefanus 10.

⁽⁴⁸⁾ Zeven bunder land te Rijkhoven, die in cijns gehouden werden door *die heeren vanden Biesen*: RH, LS, nr. 11, kermiswoensdag 1; nr. 12, kermiswoensdag, 1.

⁽⁴⁹⁾ RH, LS, nr. 6, 21 maart 1726; nr. 9, 25 november 1789 en 27 januari 1790; nr. 12, Stefanus 29.

⁽⁵⁰⁾ RH, LS, nr. 6, 24 maart 1718.

⁽⁵¹⁾ RH, LS, nr. 6, 26 maart 1751; nr. 7, 6 april 1754.

⁽⁵²⁾ RH, LS, nr. 6, 21 maart 1726.

als de oorspronkelijke eigenaar erkennen. Dit werd geformaliseerd in de cijnsverheffing of het *relief*. De nieuwe bezitter bood zich in het laathof aan, verklaarde het goed dat hij verworven had te willen verheffen (door het laathof officieel in het bezit gesteld worden) en betaalde het verheffingsrecht. Door de registratie van de verheffing wist de verantwoordelijke voor de cijnsinning meteen ook bij wie hij moest aankloppen om de op dat goed gevestigde cijns te innen.

Onsterfelijke cijnshouders, zoals kloosters, kapittels, armentafels of kerkfabrieken, die een cijnsgoed bezaten waren niet vrijgesteld van het betalen van het verheffingsrecht. Zij moesten een *sterfelijke cijnshouder* aanstellen. Meestal werd hiervoor een bestuurder of rentmeester van de instelling in kwestie aangeduid. Bij zijn overlijden moest het cijnsgoed opnieuw namens de instelling verheven worden.

De keuze van de *sterfelijke ophelder* was volledig vrij en lag in handen van de organisatie die de cijns verschuldigd was. Doordat de rol van de *ophelder* uitsluitend hieruit bestond dat er gedurende zijn leven geen nieuwe cijnsverheffing moest geschieden, waren de cijnsplichtigen wel eens geneigd een bijzonder jonge *sterfman* aan te duiden. Christiaan Daemen en Andries Stevens, beiden meesters van het bakkersambacht van Tongeren, verhieven op 26 juli 1774 voor hun ambacht een jaarlijkse rente van negen vaten rogge Maastrichter maat op een pand dat van het laathof afhing. Zij stelden de vijftienjarige Christiaan Peters als *ophelder* aan ⁽⁵³⁾. Gerardus Brants ging nog een stap verder toen hij op 25 februari 1775 namens de armentafel van Munsterbilzen een jaarlijkse roggerente op een pand te Leten verhief en zijn achtjarige zoon Jan als *sterfman* aanduidde ⁽⁵⁴⁾. Dat deze vorm van speculatie overigens niet altijd tot het gewenste resultaat leidde, mochten de bestuurders van de armentafel ondervinden toen Jan Brants in 1786 overleed. De 46-jarige Charle Jeukens was inmiddels armenmeester geworden. Hij verhief op 12 juli dezelfde rente en verklaarde daarbij zelf *ophelder* te zullen zijn ⁽⁵⁵⁾.

De kerkfabriek van Bilzen bezat in 1786 een perceel grond en 6 renten op panden die van het laathof afhingen. Toen burgemeester J.F. Joostens dit alles op 9 augustus 1786 verhief, deelde hij de meier en laten mee dat Hendricus Hechtermans, de negenjarige zoon van de Bilzerse notabele Egidius Hechtermans, tot *sterfman* was aangesteld ⁽⁵⁶⁾. De *ophelders* waren overigens niet altijd de eerste de besten. Op 29 oktober 1789 werd

⁽⁵³⁾ RH, LS, nr. 8, 26 juli 1774.

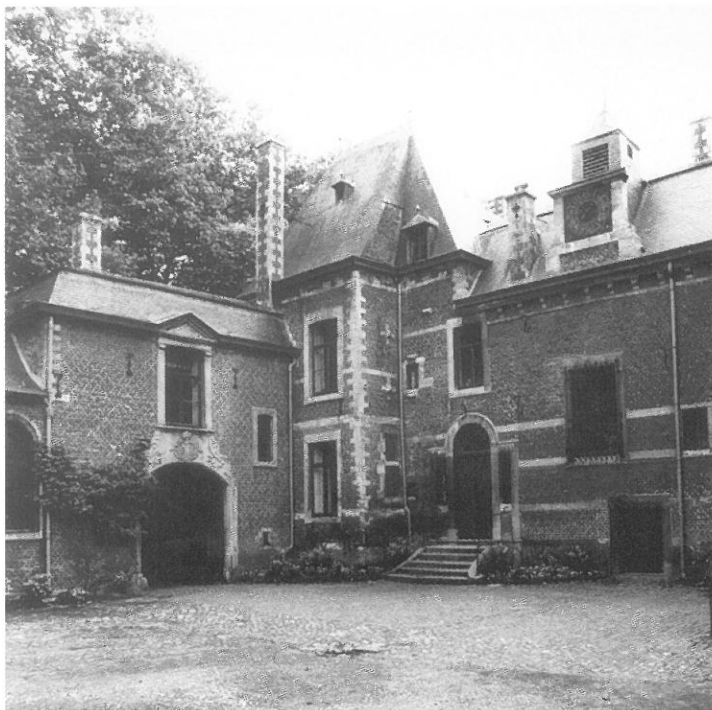
⁽⁵⁴⁾ RH, LS, nr. 8, 25 februari 1775.

⁽⁵⁵⁾ RH, LS, nr. 9, 12 juli 1786.

⁽⁵⁶⁾ RH, LS, nr. 9, 24 augustus 1786.

het verhef geregistreerd van tien roeden beemd te Beverst door de abdis van Munsterbilzen, waarbij de abdis zelf, Maria Theresia van Bentinck, als *ophelderse* werd aangeduid ⁽⁵⁷⁾.

De meeste instellingen die van deze regeling gebruik maakten en goederen of renten van het laathof van Schoonbeek bezaten, waren kerkelijke instellingen. Onder hen de Balije Biesen van de Duitse Orde, het kapittel van Munsterbilzen, het Sint-Nicolaas- en het Sint-Catharina-altaar in de kerk van Zutendaal, de Onze-Lieve-Vrouwkapel in de kerk van Bilzen, de Heilige-Geesttafel van Zutendaal en het zustersklooster van



Binnenhof van het kasteel van Schoonbeek.

⁽⁵⁷⁾ RH, LS, nr. 9, 29 oktober 1789.

Barones Maria Theresia Wilhelmina Antoinetta van Bentinck was op 5 november 1739 geboren als dochter van Adriaan Constant van Bentinck en van Anna Francisca von Bocholtz. Zij werd op 5 oktober 1755 in het kapittel van Munsterbilzen opgenomen. Op 8 juni 1789 werd zij tot abdis gekozen. Zij vluchtte in 1794 voor de Franse revolutionairen naar Gerresheim en overleed op 5 maart 1799 in Paderborn.

Peer ⁽⁵⁸⁾. Een ander perceel werd in cijns gehouden door de kerkfabriek van Bilzen ⁽⁵⁹⁾. Niet alleen de gronden en gebouwen zelf die van het laathof afhingen moesten verheven worden. Ook voor de renten die in de loop der jaren gevestigd waren op deze goederen moest de verheffing geregistreerd worden telkens de rente op een andere rechthebbende overging. Evenals bij de cijnsgoederen zelf treffen we bij de bezitters van renten op cijnsgoederen zowel particulieren als organisaties aan. Tussen deze laatsten figureren de armentafels van Hasselt ⁽⁶⁰⁾ en van Munsterbilzen ⁽⁶¹⁾, het bakkersambacht van Tongeren ⁽⁶²⁾, het Grauwzustersklooster van Hasselt ⁽⁶³⁾, de kapelaans van Bilzen ⁽⁶⁴⁾ en de kerkfabriek van Bilzen.

De laatste registratie van de verheffing van een cijnsgoed in het laathof van Schoonbeek dateert van 25 juni 1794 ⁽⁶⁵⁾.

Instrument voor goederenbeheer

De oorspronkelijke bedoeling van het uitgeven van grond in cijns was het laten renderen van de delen van een domein die de eigenaar ervan niet zelf kon (laten) bewerken. In ruil voor een jaarlijkse som geld of een betaling in natura stond de eigenaar het gebruiksrecht van een pand af aan de cijnsnemer.

In de periode die gedocumenteerd wordt door het archief van het laathof van Schoonbeek was het gebruiksrecht van de cijnshouder op het cijnsgoed erfelijk en absoluut. De cijnsheer kon de cijnshouder, zolang die de verschuldigde cijnsen betaalde, zijn cijnsgoed niet ontnemen. De cijnshouder kon de goederen die hij in cijns hield met een rente belasten, op dezelfde wijze als de goederen waarvan hij de volle eigenaar was.

In het laathof van Schoonbeek werd tweemaal per jaar cijns geïnd. Op kermiswoensdag ⁽⁶⁶⁾ werden volgens het cijnsinningsregister uit 1695 87 cijnsen geïnd, samen goed

⁽⁵⁸⁾ RH, LS, nrs. 11 en 12.

⁽⁵⁹⁾ RH, LS, nrs. 11 en 12.

⁽⁶⁰⁾ RH, LS, nr. 8, 4 mei 1767; nr. 9., 18 januari 1786.

⁽⁶¹⁾ RH, LS, nr. 8, 25 februari 1775; nr. 9, 12 juli 1786.

⁽⁶²⁾ RH, LS, nr. 8, 26 juli 1774.

⁽⁶³⁾ RH, LS, nr. 9, 8 april 1786.

⁽⁶⁴⁾ RH, LS, nr. 9, 9 augustus 1786.

⁽⁶⁵⁾ RH, LS, nr. 9, blz. 175.

⁽⁶⁶⁾ De woensdag na de eerste zondag van oktober. De kleine kermis werd in juni, op de eerste zondag na Sacramentsdag gevierd.


 id Sein die Sintzen des Huns van
 Jonckere houckhordende ^{en} competerende
 den Edelen Vredesten Joncker Herman
 van Gertenbarf hier 200 Gepontet
 Welcke tot Wilfen geseft ende be-
 talt werdy nae Ginte Remissmiss
 op Gensdag 2 Wilfe kermis geseft
 wt den alth verpistich ende verrent
 met synne nuwe wrotenich in De-
 cember anno 1598


 is. hooftwrdige ende Gde
 75512 de hooftwrdige buren
 van 7 Ronde Ruckcoven gele-
 gen achter ruckcoven reg

— bij d

Titelblad van het cijsinningsregister, vernieuwd in december 1598 (RH, LS, nr. 11). Na de lange titel, wordt op het eerste folio de eerste cijs vermeld: 8 denieren, te betalen door *die hochwerdige ende edele heere vanden Biesen*, die zeven bunders *achter Ruckcoven* in gebruik hadden. Later werd in de kantlijn jaarlijks een letter van het alfabet aangebracht, om aan te duiden dat de verschuldigde cijs betaald was.

voor een bedrag van 2 gulden, 4 stuivers en 3,125 oort. Op de feestdag van Sint-Stefanus, op 26 december, werden 51 cijnzen, voor een totaal van 10 gulden, 1 stuiver en 2,5 oort, 145,75 kapuinen, 7 kippen en 3 keuren, gend ⁽⁶⁷⁾. De cijnzen van kermiswoensdag waren blijkbaar slechts van marginaal belang in de totale inkomsten van het laathof.

Niet alleen de bedragen die geïnd werden op deze twee dagen verschilden. Een ander onderscheid was dat al de *institutionele* cijnshouders: de Balije Biesen, het kapittel van Munsterbilzen, de altaren van Sint Nicolaas en van Sint Catharina in de kerk van Zutendaal, de Heilige-Geesttafel van Zutendaal, de Onze-Lieve-Vrouwekapel van Bilzen, het zustersklooster in Peer en de kerkfabriek van Bilzen, op kermiswoensdag cijns betaalden ⁽⁶⁸⁾.

De cijnsbedragen stonden niet in verhouding tot de oppervlakte en geheel niet tot de te verwachten opbrengst van het goed waarop de cijns verschuldigd was. Enkele voorbeelden: de erfgenamen van Henrick van Beul uit Maastricht betaalden in 1695 voor vier percelen van respectievelijk 9, 10, 10 en 15 roeden land, 1 oort, 2 oort, 4 oort en 5 oort cijns ⁽⁶⁹⁾. Burgemeester Emmerix betaalde jaarlijks 4 kapuinen, 2 kippen en 13 stuivers voor een half bunder of 10 roeden bos en beemd ⁽⁷⁰⁾, terwijl Liben Engelen en Ardt Spinner slechts 1 kapuin en 1 oort betaalden voor een half bunder land in het Beegdeveld ⁽⁷¹⁾.

Het was niet zo dat voor elk pand één cijns betaald werd. Verschillende goederen waren met meer dan één cijns belast. Een voorbeeld hiervan is *de gebrande hof*, een hoeve in Schoonbeek. Volgens het cijnsinningsregister van 1695 werden er in totaal zeven cijnzen op geïnd. Op kermiswoensdag betaalden Gerard Stes en Philip Cox elk 1 oort, dat gevestigd was op het gehele hof. Op de feestdag van Sint Stefanus betaalden Gerard Stes en Marten Schoenmaekers samen nog drie cijnzen: een cijns van één kapuin en één oort die eveneens op het gehele hof gevestigd was en twee cijnzen van respectievelijk vier kapuinen en drie kapuinen en drie oort die op de helft van *de gebrande hof* gevestigd waren. Philip Cox betaalde op Sint-Stefaansdag eveneens een cijns van vier kapuinen en een cijns van drie kapuinen en drie oort op de helft van *de gebrande hof* ⁽⁷²⁾.

⁽⁶⁷⁾ RH, LS, nr. 12.

⁽⁶⁸⁾ RH, LS, nr. 12, kermiswoensdag, 1, 2, 3, 35, 5, 50, 4.

⁽⁶⁹⁾ RH, LS, nr. 12, kermiswoensdag, 30, 11, 79, 29.

⁽⁷⁰⁾ RH, LS, nr. 12, Sint Stefanus, 37.

⁽⁷¹⁾ RH, LS, nr. 12, Sint Stefanus, 41.

⁽⁷²⁾ RH, LS, nr. 12, kermiswoensdag 46 en 69, Sint Stefanus 15, 32, 7, 33, 8.

Naast de inkomsten uit cijnzen inde het laathof inkomsten voor het registreren van cijnsverheffingen, voor het *approberen* of bekrachtigen en registreren van akten die voor een andere instelling of voor een notaris waren verleden en voor het afleveren van afschriften uit het gicht- of het cijnsregister.

In 1752 ⁽⁷³⁾ bedroeg het tarief voor een cijnsverheffing één gulden en tien stuivers. Dit verheffingsrecht werd nog verhoogd met een *bantaks* van één stuiver voor elke verheffing en met een *opcomelingentaks* van één oort voor iedere roede land, twee oort voor iedere roede beemd en één stuiver voor ieder vat rogge of iedere gulden indien het renten in natura of in geld betrof.

Voor een *approbatie*, of registratie van een akte die voor een andere instantie verleden was, rekende het laathof twee gulden aan. Deze som werd verhoogd met acht of zestien stuivers *bantaks* en met *opcomelingentaks* zoals voor verheffingen.

Voor de vervaardiging van een afschrift uit het gichtregister werd in 1752 een gulden en vier stuivers aangerekend. Moest het laathof daarvoor buiten zijn gewone vergaderagenda, in extra-ordinaire vergadering bijeenkomen, dan werd nog één gulden meer aangerekend.

In het gicht- en reliefregister van de jaren 1777-1794 wordt bij elk relief of gicht vermeld welk bedrag ervoor betaald werd. Voor 1778 bedroeg het totaal aan dit soort griffierechten 16 gulden, 7 stuivers en 2 oort. In 1788 bedroegen zij 26 gulden, 1 stuiver en 1 oort. In 1793, het laatste volledige activiteitenjaar van het laathof werden er 31 gulden, 1 stuiver en 1 oort aan griffierechten geïnd ⁽⁷⁴⁾.

Omkadering

Een laathof was in principe samengesteld uit een meier, zeven laten en een secretaris. In de regel echter was de meier tevens laat en vervulde één van de laten het secretaris-ambt. Het kwam ook voor dat één man zowel laat, meier, als secretaris van het laathof was. Het totale aantal medewerkers steeg hierdoor nooit boven de zeven uit. Doordat er zelden onmiddellijk in de invulling van vacatures door overlijden of ontslag werd voorzien, telden de Loonse laathoven meestal minder dan zeven leden.

⁽⁷³⁾ RH, LS, nr. 7, fol. 1.

⁽⁷⁴⁾ RH, LS, nr. 9.

nota, Eudrip G van Aken
moet in dit parochie ~~betalen~~
2 cap. 2. d. 2
Gev. gecon: Liben Engelen te Houtich behoud
maakt d' antw. maart Engelen d' Oude Kerke
van gelyc G goot opt beechdervelt
gelyc, wylt naar belyc maart wylt
d' d' belyc: Eudrip te 2. d. d.
gelycys foud te d' d' foud
6 cap. — 2 d.
fol. 1695. 1696. 1697 1698.
1699 1700 1701. 1702. 1703
1704. 1705. 1706. 1707 1708. 1709
te dit parochie gelyc gelyc l. b.
Engelen iij cap. iij d.
1710. 1711. 1712. 1713. 1714. 1715. 1716 1717
1718 1719

Folio 1 van de cijzen van Sint-Stevensdag, uit het register van 1695 (RH, LS, nr. 12). Het betreft hier oorspronkelijk een cijns van 5 kapuinen en 5 denieren, gevestigd op huys ende hoof opt Beechdervelt gelegen. Vanaf omstreeks 1709-1710 werd de cijns over twee personen verdeeld: Liben Engelen betaalde jaarlijks 3 kapuinen en 3 denieren, terwijl Emerix en Van Aken 2 kapuinen en 2 denieren moesten betalen.

Zowel de meier, de laten als de secretaris werden door de bezitter of de heer van het laathof aangesteld. De meier zat de vergaderingen voor en vertegenwoordigde de heer van het laathof zelf. Omdat hij de heer vertegenwoordigde kon deze hem weer uit zijn functie ontzetten wanneer hij dat opportuun achtte. De laten waren de rechters in de aan het hof voorgelegde zaken en traden op als getuigen bij de registratie van rechtshandelingen over cijnsgoederen. De secretaris van zijn kant stond in voor het schrijfwerk.

De laten werden oorspronkelijk gerecruteerd uit de cijnsplichtigen. In de zeventiende en de achttiende eeuw zien we echter dat niet alleen de meier maar ook de laten daarbuiten gezocht werden, en wel tussen de schepenen van de schepenbanken in de omgeving, met name de schepenbanken van Buiten Bilzen en van Beverst ⁽⁷⁵⁾.

Het gebeurde dat de bezitter van het laathof de bevoegdheid om laten aan te stellen aan zijn meier delegeerde. In 1711 was Hendrik Emmerix heer van Schoonbeek ⁽⁷⁶⁾. Johannes Emmerix was zijn meier maar werd ook soms *heer* genoemd. Johannes stelde op 12 november 1711 Christiaan Janssens en op 21 november 1715 Nicolaas van der Caetsbeek tot laat aan ⁽⁷⁷⁾.

Wie tot laat of tot secretaris werd aangesteld kreeg een aanstellings- of commissiebrief van de heer van het laathof. Voorzien van die brief bood de gegadigde zich vervolgens bij het laathof aan en verzocht de aanwezigen hem te *admitteren* en hem de eed af te nemen. De vergaderde laten controleerden de commissiebrief en onderzochten of er geen bezwaren waren tegen de aanstelling. In de regel werd de *admissie* daarop toegestaan, waarna de meier de nieuweling de eed van trouw aan hun heer en aan het laathof afnam, en de secretaris de admissie en de eedaflegging, en eventueel ook de commissiebrief, in het gichtregister registreerde. Eens in de eed gesteld bleef een laat in functie tot hij zelf zijn ambt neerlegde of overleed.

Blijkens aanduidingen uit de jaren 1579-1580 gingen de vergaderingen of *genachten* van het laathof toen in het kasteel door ⁽⁷⁸⁾.

⁽⁷⁵⁾ RH, LS, nrs. 6-9.

⁽⁷⁶⁾ RH, LK, nr. 220, fol. 408r-411r.

⁽⁷⁷⁾ RH, LS, nr. 6, blz. 2, blz. 23.

⁽⁷⁸⁾ RH, LS, nr. 3, fol. 2r, 12v, 16r, 19r.

Werkprocessen en archiefvorming

De fundamentele taak van elk cijnshof of laathof was het innen van de cijnzen. Daartoe moest het hof beschikken over een overzicht van de verschuldigde cijnzen, met gegevens over het verschuldigde bedrag, over het tijdstip waarop de cijns betaald moest worden, over de identiteit van de cijnsplichtige en over de goederen waarvoor die cijns verschuldigd was. In de regel bedienden de laathoven zich hiervoor van een *cijnsinningsregister*.

De cijnsinningsregisters van het laathof van Schoonbeek waren verdeeld in twee delen. Het eerste deel betrof de cijnzen die geïnd werden op kermiswoensdag, het tweede de cijnzen die op Sint-Stefanusdag moesten geïnd worden. Voor elke cijns werd in het register één blad voorzien waarop vermeld werd wie de cijns moest betalen, op welk pand hij geheven werd en over welk bedrag in geld of natura het ging. De cijnzen in het cijnsinningsregister waren genummerd. Het nummer verwees naar het folio in het register waar hij terug te vinden was, bijvoorbeeld Kermiswoensdag fol. 18 of Sint-Stefanus fol. 5. Wanneer de panden waarop deze cijnzen rustten of renten op deze panden het onderwerp waren van een gicht of relif, kon in het gicht- en relifregister naar het betreffende nummer in het cijnsinningsregister verwezen worden.

In principe werd op de betaaldag van de cijnzen bij elke betaalde cijns het jaartal of een letter van het alfabet bijgeschreven, als teken dat de verschuldigde cijns voor dat jaar voldaan was.

Cijnsinningsregisters werden gedurende enkele tientallen jaren gebruikt en dan vervangen. In de loop der jaren werden er immers niet alleen bij elke cijns gegevens over de jaarlijkse inning aangebracht, maar ook gegevens over de nieuwe cijnsplichtigen wanneer een cijnsgoed overerfde of verkocht werd, of over de opsplitsing van een cijnsgoed en dergelijke. Wanneer een register naar de smaak van de gebruiker te veel verbeteringen en aanpassingen bevatte, werd het *vernieuwd*. De actuele situatie van cijnzen, cijnsplichtigen en cijnsgoederen werd dan het uitgangspunt voor de samenstelling van het nieuwe register. De drie bewaarde cijnsinningsregisters in het archief van het laathof van Schoonbeek dateren van 1576, 1598 en 1695 ⁽⁷⁹⁾. Dit laatste register werd gebruikt tot in 1728.

⁽⁷⁹⁾ RH, LS, nr. 10-12.

Om de cijnzen te kunnen innen was het noodzakelijk dat het laathof registreerde wie de cijnsplichtigen, de houders van de cijnsgoederen, waren. Vandaar dat overdrachten van cijnsgoederen door erfenis, verkoop of anderszins in het laathof geregistreerd moesten worden. Het daartoe bestemde register werd het gichtboek genoemd. Naast overdrachten van cijnsgoederen werden er ook cijnsverheffingen in geregistreerd. Nadat een cijnsgoed in handen van een nieuwe bezitter gekomen was, moest het immers *verheven* of *gereleveerd* worden: de nieuwe bezitter moest door het laathof officieel in het bezit van het cijnsgoed gesteld worden. Pas na de registratie van de gicht en het *verhef* of *relief* kon de nieuwe bezitter zich op het laathof beroepen om zijn bezitsrecht te handhaven wanneer dat door een derde betwist werd.

Naast de eigenlijke cijnsgoederen konden ook *afgeleide* bezittingen onderwerp zijn van gichten en verheffingen voor het laathof. Rentecreaties, rente-overdrachten en rente-aflossingen zijn typische voorbeelden. In een tijd waarin gewone geldleningen tegen intrest ongebruikelijk waren, leende men geld door middel van de techniek van de renteverkoop: wie krap bij kas zat verkocht een rente aan een fortuinlijker persoon. In ruil voor een eenmalige kapitaalsverstrekking beloofde hij de kapitaalverstrekker en zijn nakomelingen ten eeuwigen dage, of tot de aflossing van het kapitaal, een jaarlijkse erfrente die overeenkwam met de geldende intrestvoet. In de regel werd een onroerend goed als onderpand gesteld voor die erfrente. De erfrente die op een goed gevestigd werd kon beschouwd worden als een vorm van afroaming van de opbrengst van het goed in kwestie, en hield dus een waardevermindering in van het oorspronkelijke cijnsgoed. Daarom moest ook de rente als cijnsgoed beschouwd worden. Hij compenseerde immers voor de heer van het laathof het waardeverlies van het belaste goed. Rentecreaties op cijnsgoederen en latere overdrachten van het bezit van die renten en eventueel de aflossing ervan moesten dus op dezelfde wijze als de oorspronkelijke cijnsgoederen in het gichtboek geregistreerd worden.

De taksen op de registraties van gichten en verheffingen brachten overigens in de achttiende eeuw een veelvoud op van de eigenlijke cijnzen.

Niet alleen gichten en verheffingen werden in het gichtboek van het laathof van Schoonbeek geregistreerd. Het laathof verrichtte ook een vorm van rechtspraak aangaande de goederen die er van afhingen. Evenals de schepenbanken hielden de laathoven op gezette tijden *genachten*: vergaderingen waar in aanwezigheid van de meier en een aantal laten recht gedaan werd. Wie zich gestoord zag in het genot van zijn cijnsgoed kon zich tot het laathof wenden. Geschillen over de erfenis van cijnsgoederen werden door het laathof behandeld, evenals zaken betreffende renten op cijnsgoederen. Wanneer

een rente waarvoor een cijnsgoed als onderpand gesteld was, niet betaald werd, kon de rechthebbende zich tot het laathof wenden en een gerechtelijke procedure laten opstarten om zelf het bezit van het onderpand op te eisen. Vonnissen deed het laathof van Schoonbeek overigens niet. Zodra een procedure zo ver gevorderd was dat er kon gevonnisd worden, moest de zaak overgelaten worden aan de schepenbank van de plaats waar het betwiste goed gelegen was. De cijnsgoederen van Schoonbeek lagen grotendeels in het ressort van de Buitenbank van Bilzen en gedeeltelijk in het rechtsgebied van de schepenbank van Beverst. Eens het vonnis uitgesproken en uitgevoerd, werd het in de registers van het laathof geregistreerd.

Geregeld moest de meier procederen tegen cijnshouders die de verschuldigde cijnzen niet tijdig betaalden of die bij het verwerven van een cijnsgoed verzuimden cijnsverhef te doen voor het laathof. Ook bij openstaande erfenissen waar cijnsgoederen bij betrokken waren procedeerde de meier om het bezit van de openstaande cijnsgoederen te recupereren.

Tot slot werden in dezelfde gichtboeken ook de aanstellingen en eedafleggingen door nieuwe laten, meiers en secretarissen geregistreerd. In het archief van het laathof bleven negen gichtregisters bewaard. Zij beslaan de jaren 1485-1794, met een aantal hiaten in de tweede helft van de zestiende eeuw en in de zeventiende eeuw ⁽⁸⁰⁾.

Tot besluit

Het archief van het Laathof van Schoonbeek laat ons toe enig inzicht te krijgen in de organisatie en de betekenis van laathoven zoals die in het Ancien Régime functioneerden. De oudste bekende bezitters van het hof hoorden tot de familie *van Schoonbeke*, een plaatselijk adellijk geslacht. Vanaf de zestiende eeuw kwam het in handen van de families Thibouts, van Cortenbach en Emmerix, die tot de Luikse en Loonse ambtsadel mogen gerekend worden. Van 1737 tot 1777 was Schoonbeek bezit van de familie de Mean, die vertegenwoordigd was in de top van het ambtelijk apparaat van het prinsbisdom. In 1777 duikt een nieuw type *heer* op in de geschiedenis van Schoonbeek: Rigault, een Franse avonturier en speculant. Jacques Philippe de Preston was de laatste die zich *heer* van Schoonbeek mocht noemen. Deze edelman van overzee zocht en vond weer aansluiting bij de Luikse ambtsadel, door zijn opname in de ridderschap van de *Leenzaal van Kuringen*.

⁽⁸⁰⁾ RH, LS, nrs. 1-9.

Het laathof van Schoonbeek was een onderdeel van een groter goederencomplex. Het laathof zelf was een leen dat afhing van de *Leenzaal van Kuringen*. Daarnaast bevatte het domein tal van allodiale goederen, die eigendom waren van de heren van Schoonbeek en die zij niet van de graaf van Loon in leen hielden.

Tweemaal per jaar werden er cijnzen geïnd. Een aantal cijnzen werden in geld uitgedrukt, andere in natura. Deze laatste bleken in het verloop van de eeuwen het meest waardevast. De cijnsgoederen lagen verspreid over Bilzen en Beverst. Tot de cijnshouders behoorden zowel particulieren als organisaties zoals het kapittel van Munsterbilzen, kloosters, armentafels, de kerkfabriek van Bilzen en het bakkersambacht van Tongeren. Naast de inning van de cijnzen zorgden vooral de registratierechten voor bezitsoverdrachten en rentecreaties op deze goederen voor inkomsten voor het laathof.

De omkadering van het hof bestond uit een meier, een secretaris en (zeven) laten. De meier en de secretaris cumuleerden hun functie met die van laat. Waar oorspronkelijk beroep werd gedaan op cijnsplichtigen, zien we dat zich in de achttiende eeuw een professionalisering doorzet, waarbij deze ambten aan juristen, de schepenen van de omliggende schepenbanken, werden toevertrouwd.

Adres van de auteur:

Rijksarchief
Bampslaan 4
3500 Hasselt